

ОСОБЛИВОСТІ СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ГНУЧКОСТІ МИСЛЕННЯ ТА ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ В МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Робота присвячена дослідженню особливостей супроводу розвитку гнучкості мислення та емоційної стійкості у майбутніх психологів, як важливих якостей – гарантів успішної реалізації в професії.

Ключові слова: *гнучкість мислення, психологічний супровід, емоційна стійкість.*

Глибокі зміни в різних сферах суспільного життя сучасної держави зумовлюють інтенсивні пошуки шляхів підвищення ефективності діяльності основних соціальних інститутів суспільства, серед яких значне місце займає система освіти.

Професійна діяльність психолога висуває особливі умови до особи фахівця, покликаною надавати психологічну допомогу людині в ситуації "неможливості жити", як говорив Ф. Ю. Василюк. Особа практичного психолога виступає еталоном психологічного здоров'я і комфорту і є, за словами Р. Мея, основним інструментом, знаряддям його роботи. Таким чином, серйозним завданням системи професійної підготовки практичних психологів може бути сприяння їхньому особистому розвитку, культивування потреби в постійному самовдосконаленні, яке неможливе без самопізнання.

Зважаючи на те, що система освіти, як і інші сфери суспільного життя, зазнає суттєвих змін як за змістом, так і за структурою; змінився і основний спектр завдань, які потребують першочергового вирішення. Одним з таких завдань є психологічний супровід становлення майбутніх спеціалістів. Сучасна освіта спрямована не тільки на те, щоб людина отримала якісні знання, затребувані в житті, уміння та навички, а й на розвиток особистості в цілому, таких її якостей і рис, які дозволять кожному успішно адаптуватися в умовах самостійної життєдіяльності а також успішно реалізуватися у професійній сфері.

У багатьох наукових роботах наголошується певна залежність між особистісними якостями психологів і ефективністю в їхній професійній діяльності (М.Ст. Молоканов, І. Р. Сизова, Е. В. Юдіна). На думку Е.В. Юдіної особисті якості визначають успішність діяльності, яка складає модель особи ефективного фахівця [4].

Однією з актуальних проблем, з точки зору супроводу майбутніх психологів, у цьому аспекті є проблема забезпечення умов реалізації наявних у сьогоdnішнього студента якостей, що сприяють успішності майбутньої професії. Нашу увагу привернули такі першочергові якості, як гнучкість мислення та емоційна стійкість. Проаналізувавши теоретичні доробки, ми завважили за доцільне вивчити ці якості в контексті розвитку лідерства, до характерологічного ряду якого, й відносяться обрані нами якості.

Проблема супроводу була поставлена і розроблялась у вітчизняній психології (у дослідженнях Г. Бардієра, І. Ромазана, Т. Чередникової, А. Деркача, М. Бітянової, також її вивчав В. Петровський [7]).

Виявлення лідерського потенціалу традиційно досліджуються в контексті дитинства, а очевидна його реалізація пов'язана з підлітковим та юнацьким віком. Це закономірно, оскільки без

знання динаміки уявлень про активне підліткове лідерство як феномен взаємодії суб'єктів спільної групової діяльності, неможлива побудова концептуальних моделей супроводу розвитку і реалізації наявних у людини, необхідних для подальшого розвитку та становлення якостей.

Актуальність нашої роботи також зумовлена великим інтересом до теми. Розгляд питань пов'язаних із даною тематикою носить як теоретичну, так і практичну значущість.

Об'єкт дослідження: індивідуально-психологічні особливості майбутніх психологів.

Предмет дослідження: особливості супроводу розвитку гнучкості мислення та емоційної стійкості студентів-психологів.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей супроводу розвитку гнучкості мислення та емоційної стійкості як складової загального розвитку психолога.

Реалізація поставленої мети вимагала послідовного виконання наступних **завдань**:

1. Проаналізувати психологічну літературу з проблеми дослідження.
2. Розкрити природу та психологічну сутність гнучкості мислення та емоційної стійкості.
3. Експериментально визначити рівень розвитку обраних якостей у студентів-психологів.

Як зазначено вище, одним з напрямів роботи з реформування системи освіти є психолого-педагогічний супровід (ППС) – система підтримки та допомоги студента в навчально-виховному процесі.

ППС у сучасній педагогіці та психології розглядається досить широко. Уперше цей термін з'явився в 1993 році у книзі "Психологічний супровід природного розвитку маленьких дітей" авторів Г. Бардієр, І. Ромазан і Т. Чередникової. Також він зустрічається в роботах А. Деркача. Організація психологічного супроводу у школі була розвинута в роботах М. Бітянової. Автори цих робіт під *психологічним супроводом розуміють систему професійної діяльності психолога та педагога, яка спрямована на створення спеціальних умов для повноцінного розвитку й успішного навчання дитини в конкретному освітньому середовищі*. Як визначає М. Бітянова, "...психолог у цьому процесі не просто спостерігач, який стоїть поруч, він створює оптимальні соціально-психологічні умови для розвитку дітей, він іде з ними поруч" [7].

До поняття супроводу звертаються й інші дослідники. Так, В.Г. Казанська відзначає, що "психологічний супровід - це плінний у часі процес створення соціально-психологічних умов зміни". Також автор наголошує на відмінності таких, з першого погляду, схожих понять, як "психологічний супровід" і "психологічна допомога", "психологічна підтримка, "психологічна корекція" та ін. У психологічному супроводі важливе місце займає психологічна допомога на тому чи іншому етапі: психологічна підтримка починань, змін підлітка і консультування батьків, педагогів про процес психічного розвитку; підтримка батьків і переконання їх у правильності дій фахівця, який пояснює їм, які зміни відбуваються в особистості дітей [7].

Отже, супровід – це система професійної діяльності психолога, спрямованої на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання та психологічного розвитку учня/студента в ситуаціях взаємодії.

Супровід розглядається нами як процес, як цілісна діяльність практичного психолога, в рамках якої, можуть бути виділені три обов'язкові взаємопов'язаних компоненти.

1. Систематичне відстеження психолого-педагогічного статусу студента і динаміки його психічного розвитку в процесі навчання.

2. Створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості учнів і їх успішного навчання.

3. Створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги студентам, які мають проблеми в психологічному розвитку, навчання.

Під супроводом розуміється метод, який забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. При цьому під суб'єктом розвитку розуміється як процес розвитку людини, так і розвитку системи.

Дослідивши теоретичну базу питання [7, 5], ми визначаємо найголовніші принципи психологічного супроводу.

- Науковості – здійснення діяльності на основі досягнень сучасної науки з використаннями діагностичних методик.
- Гуманізації – пріоритету інтересів особистості студента.
- Особистісно зорієнтованого навчання.
- Сенситивності – урахування вікової періодизації в розвитку певних видів психічної діяльності.
- Індивідуального підходу – урахування індивідуальних темпів і напрямків розвитку особистості майбутнього психолога.
- Діяльнісного підходу – вивчення особистості студентів і викладачів у процесі діяльності, приймаючи за головний показник динаміку розвитку певних якостей особистості.
- Системності - розгляд явищ у системі психолого-педагогічного процесу та сукупності взаємодій суб'єктів педагогічного процесу.

Перейдемо до теоретичного трактування понять.

У психологічній літературі [1,3] *гнучкість мислення* розглядається як властивість продуктивного мислення, що виявляється в перебудові наявних способів вирішення задачі, в зміні способу, що перестає бути ефективним, на оптимальний.

Дослідження гештальтпсихологів (М. Вертгаймера, До. Коффки, До. Дункера) виявили наявність особливої властивості продуктивного мислення, яка полягає в умінні відмовитися від стереотипного способу дії і виділити нові, незвичайні властивості і стосунки об'єктів. Така властивість визначається умінням суб'єкта переосмислювати ситуацію, переконструювати гештальт. При цьому, процесом вирішення проблеми є перетворення чого-небудь початкового, що пов'язане з перебудовою образу ситуації, виділенням в об'єкті його властивостей, прихованих до цього від суб'єкта. Було показано, що здатність переоцінити, перебудувати ситуацію, виділити нове пов'язана, як з опануванням минулого досвіду вирішення проблеми, так і з можливістю його перетворення.

Гнучкість мислення виявляється у швидкості перетворення способу дії відповідно до змін об'єктивної ситуації. Це передбачає виділення істотних сторін змін, можливість відходу від звичних дій, від стереотипу, знаходження нових доріг рішення, комбінацій елементів минулого досвіду. Таким чином, гнучкість мислення виявляється в доцільному варіюванні способів дії, у легкості перебудови знань і навичок відповідно до вимог завдання, перемиканні з одних звичних дій на інших, з прямого ходу думки на зворотний тощо. Як основний критерій гнучкості мислення, висувають такий показник, як доцільне варіювання способів дій. Д. Гілфорд описує гнучкість як здібність до переосмислення функцій об'єкту, використання його в новій якості.

У вітчизняній психології якнайповнішим можна рахувати поняття гнучкості мислення, введене Н.А. Менчинською. Вона вважає, що гнучкість мислення виявляється в доцільному варіюванні способів дії, у легкості перебудови вже наявних знань і переході від однієї дії до іншої. Наше розуміння гнучкості мислення пов'язане зі зміною інтерпретації властивостей об'єкту, з якісним перетворенням об'єкту в ситуації рішення розумової задачі. Основу гнучкості мислення, на нашу думку, складає механізм опосередковування. У вітчизняній психології розвиток опосередковування розглядається як становлення знакової функції свідомості.

Зупинимося докладніше на такій необхідній для психолога рисі, як *емоційна стійкість*. Наявність цієї риси, як професійно важливої для психолога підкреслювали сучасні вчені Л.І. Бучек, П.Б. Зільберман, Т.С. Кириленко, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко, О.Я. Чебикін, А.І. Черкашин, О.А. Блінов, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, П.П. Криворучко, В.В. Стасюк.

Згадаймо, що Е. А. Климов відносить професію психолога до типу "людина-людина" як професію, яка вимагає спеціальних знань, умінь, навичок, тобто, спеціального навчання (кваліфікації) працівника, де формуються вторинні ознаки спеціальності. До цих ознак відносяться доброзичливість, емпатія, емоційна стійкість, інтелектуальна активність, високий рівень професійних знань, уміння спілкуватися з людьми, доброта, тактовність, спостережливість [4].

У більшості робіт (Л.М. Аболін, В.Л. Марищук, О.Я. Чебикін, А.І. Черкашин) емоційну стійкість представляють як властивість особистості, що сприяє успішному здійсненню діяльності в емоціогенній ситуації. На сьогоднішній день існує не тільки значна кількість робіт, присвячених емоційній стійкості, але і велике різноманіття визначень і тлумачень цього поняття. Дослідження, діагностика та формування емоційної стійкості вимагає аналізу чинників, якими вона детермінується. Важливість психологічної діагностики емоційної стійкості визначається й тим, що на даний час відсутній чіткий психодіагностичний комплекс методик визначення рівня сформованості емоційної стійкості. Не існує єдиного підходу і до визначення детермінант емоційної стійкості (Т.С. Кириленко, М.С. Корольчук, А.Ф. Косенко, В.Л. Марищук, В.М. Писаренко, О.Я. Чебикін).

Отже, постає питання про необхідність підготовки психолога-практика, який, маючи певні особистісні якості, може у своїй практиці використовувати можливості різних форм роботи, які є ефективними і продуктивними, сприяють не тільки поліпшенню самопочуття, підвищенню самооцінки, Але й особистісному зростанню клієнта (К. Рудестам). Одним з таких необхідних особистісних якостей і є емоційна стійкість [2]. Ця риса визначається як психологічна характеристика, яка відноситься до емоційної сфери особистості (В. М. Писаренко), як досягнення емоціями оптимального ступеню інтенсивності (О.А. Чернікова), як здатність регулювати емоційні стани (С. М. Оя), як здатність до збереження оптимального емоційного напруження в умовах змагань (Ю.М. Блудов), як необхідної психічної якості в умовах стресу (А. В. Родіонов), як здатність підтримувати високий продуктивний рівень психічної діяльності (Н.А. Худадов), стабільність змісту емоцій (Н.Д. Левітів), як стійка характеристика індивідуальності, як складова темпераменту, важлива нарівні із психічною активністю (В.Д. Небіліцин, А.Ю. Ольшаннікова, Б.М. Теплов). Як ми вже згадували, останнім часом емоційну стійкість розглядають як властивість особистості, що розкривається через наявність ефективної саморегуляції (Л.І. Бучек, М.С. Корольчук), визначають як запоруку успішності спортивної, виконавської діяльності (Л. М. Аболін, Т. С. Кириленко, Л. Котов, О. Я. Чебикін).

У дослідженнях багатьох авторів (Л.М. Аболін, С. Л. Маріщук, Д.Д. Платонов, О.А. Сиротін, О.Я. Чебікін, О.А. Чернікова) наголошуються різні за походженням і проявам показники емоційної стійкості: розглядаються мотиваційні, моральні, вольові, інтелектуальні якості, властивості нервової системи, які в комплексі повинні перешкоджати виникненню емоційно напруженого стану, який дезорганізуватиме поведінку і діяльність людини.

Відповідно цьому найбільш доцільним, на думку багатьох учених, є визначення емоційної стійкості як певної інтеграційної якості особи, яка характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності індивідуума, які забезпечують максимально успішне досягнення діяльності у складній емотивній ситуації (П. Би. Зільберман, О. А. Млинців) [4].

Головним шляхом формування емоційної стійкості є опанування прийомів емоційно-вольової регуляції на психологічному і фізичному рівнях, розвиток і удосконалення індивідуальних властивостей і психічних функцій особи, які забезпечують емоційну стійкість.

Оскільки психолог – це людина, перш за все, високо освічена, інтелектуальна і культурна, то можна говорити про необхідність формування емоційної культури у людей цієї професії. Ряд же досліджень [4, 7] свідчить про негативну тенденцію відносно емоційної культури молодого покоління на рівні підвищеної тривожності, агресивності, емоційної сензитивності, емпатії. Однією з причин такого положення в суспільстві є недостатня увага до культури взагалі і до емоційної культури зокрема.

Важливо відмітити, що психолог, наділений умінням не лише прекрасно знати матеріал і вміти застосовувати його на практиці, розуміти себе і діяти "не проти своєї волі", звичайно, здатний на більше, ніж той, який зациклений на зовнішньому або внутрішньому своєму житті або діяльності.

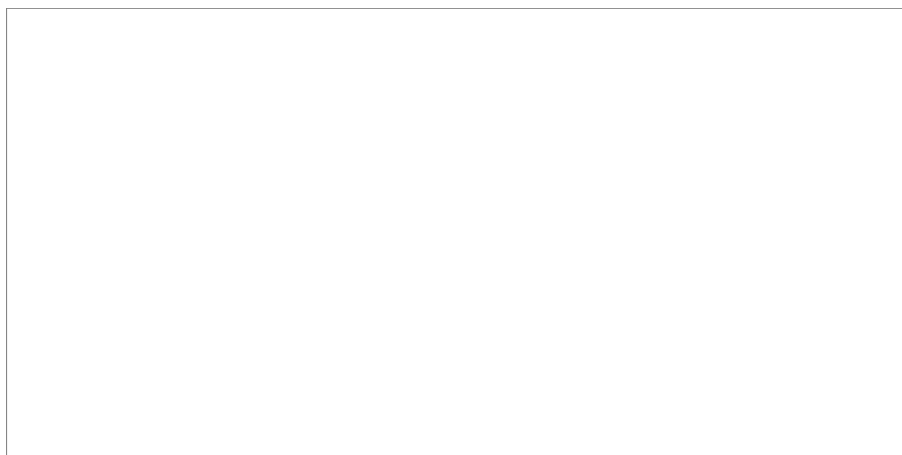

Рис. 1. Відсотковий показник отриманих даних за допомогою методики "Діагностика лідерських здібностей"

Отже, для майбутнього психолога емоційна стійкість – це не лише професійно необхідна риса, але і якість, яку потрібно виробляти впродовж всього життя.

Експериментальне дослідження проводилося з метою визначення рівня розвитку психічної стійкості та гнучкості мислення студентів – психологів.

Діагностика якостей відбувалося за двома методиками: "Здібність до лідерству" В.С. Немова та методика "Діагностика лідерських здібностей" Є. Жарікова, Є. Крушельницького. Результати діагностики уточнювалися за допомогою методики "Діагностика гнучкості мислення" та за допомогою спостереження, колективних та індивідуальних бесід.

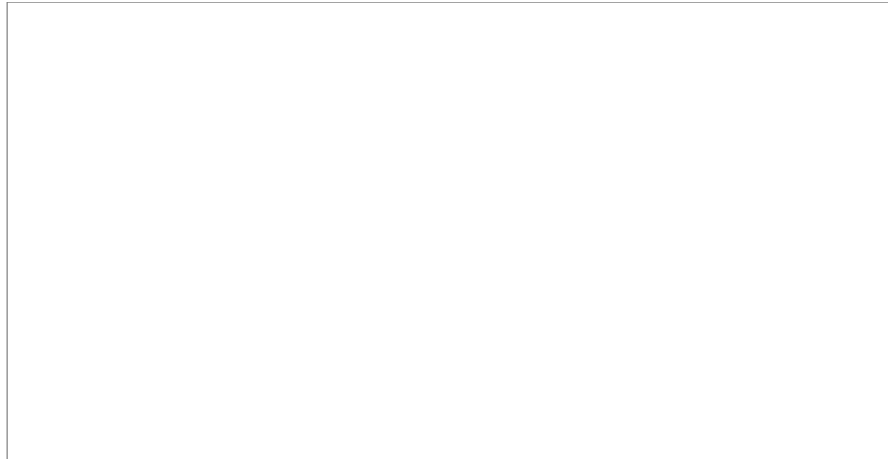
Отримані дані свідчать, що домінуючим серед рівнів вираження здібностей є середній рівень, що склало 60% вибірки. Високий ступінь вираженості якостей лідера продемонструвало лише 16% обраних для проведення методики, це найменша кількість. Решта опитуваних – 24% мають слабкий ступінь прояву лідерських якостей.

Після опрацювання первинних даних ми підраховували результати, отримані за допомогою методики "Здібність до лідерства" В.С. Немова в процентному співвідношенні, які наведені на мал. 2.

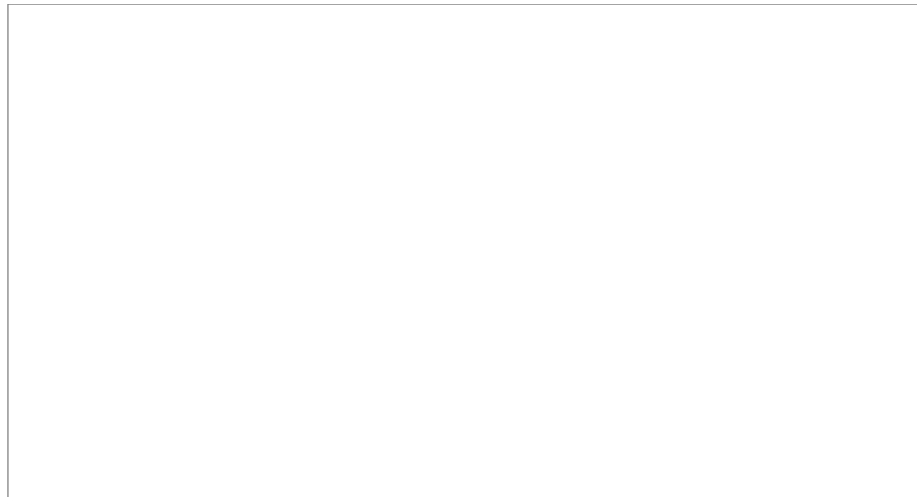
Високий рівень лідерських якостей виявили 13 учнів, що складає 14% від загальної кількості випробуваних. Середній рівень виявили 65 учнів, що складає 62 %. Низький рівень розвитку психічної стійкості та гнучкості мислення виявили 22 учня, що складає 24 %.

Результати уточнюючої в нашому дослідженні методики "Діагностика гнучкості мислення" висвітлює мал. 3.

Використана нами методика підкреслює той факт, що більшість вибірки (62%) демонструють середній рівень розвитку характерологічних якостей лідера, до яких, у першу чергу, входять психічна стійкість та гнучкість мислення. Надихає той факт, що відсотковий показник студентів із низьким рівнем розвитку здібностей відносно невеликий (14%), але він свідчить про те, що робота корегуючої програми або тренінгу має місце бути. І менше третини опитуваних студентів виявили свій високий рівень розвитку емоційної стійкості та гнучкості мислення, та й розвиток лідерських рис взагалі, що свідчить про вдале становлення професійно-важливих якостей майбутніх психологів.

Мал. 2. Показники, отримані за допомогою методики "Здібність до лідерства"

Мал. 3. Відсоткові показники рівнів розвитку гнучкості мислення

Таким чином, дослідивши теоретичну базу питання, ми можемо наголосити на тому, що психологічний супровід розвитку особистості сучасного студента можна розглядати як цілісну системно-організовану діяльність, у процесі якої створюються соціально-психологічні та суто педагогічні умови для успішного навчання й особистісного розвитку кожного учня в освітньому середовищі вищої школи. Окрім того, психологічний супровід дає можливість здійснювати відстеження динаміки розвитку особистості та вивчати загальні тенденції та закономірності

психічного, особистісного розвитку, процесів соціалізації протягом усього періоду навчання.

Ми дійшли висновку, що велика доля основної діяльності формування і розвитку професійно-важливих якостей студента повинна бути направлена на розвиток, безпосередньо, необхідних для успішної реалізації у професії, навичок – прийомів самоконтролю та профілактики стресових ситуацій, а також підвищення психологічної стійкості, розвитку і тренування функцій та характеристик психічних пізнавальних процесів, а саме - гнучкості та швидкості мислення.

Завдання психолога в системі взаємовідносин "супроводжуючий – супроводимий" – створювати умови для продуктивного руху студента по тих шляхах, які вибрав він сам відповідно до вимог педагога і сім'ї (а іноді й на протипагу їм), допомагати йому робити усвідомлені особисті вибори в цьому складному світі. Конструктивно вирішувати неминучі конфлікти, освоювати найбільш індивідуально значущі і цінні методи пізнання, спілкування, розуміння себе та інших. Тобто, діяльність психолога багато в чому задається тією соціальною, сімейною та педагогічною системою, в якій реально перебуває студент і яка суттєво обмежена рамками навчального середовища. Проте, в цих рамках в нього можуть бути визначені власні цілі і завдання. Однією з таких може стати бажання бути лідером – у першу чергу лідером свого життя, обраної професії, а після, і лідером у групі, в освітньому або робочому процесі, тобто, лідером певного соціального інституту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления / [Под ред. А.М. Матюшкина]. – М., 1968. – С. 433-456.
2. Занюк С. С. Психология мотивации та емоцій / С.С. Занюк. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1997.
3. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З.И. Калмыкова. – М., 1981.
4. Кириленко Т. С. Психология: емоційна сфера особистості: Навч. посібник / Т. С. Кириленко. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
5. Кристофер Э., Смит Л. Тренинг лидерства / Э. Кристофер, Л. Смит. – СПб.: Питер, 2001.
6. Маслоу А. Психология бытия: [Пер. с англ.] / А. Маслоу. – М.: REFL - book, 1997.
7. Осухова Н.Г. Психологическое сопровождение личности в период адаптации к жизненным изменениям. / Н.Г. Осухова // Тез. докл. межрегиональной научно-практической конференции. – М.: Красная площадь, 1996. – С. 103-105.

Подано до редакції 28.09.2011
